

شورای عالی حوزه علمیه قم
مرکز مدیریت حوزه های علمیه خاوران
مدرسه علمیه فاطمه الزهرا (س) - شیراز
(کانون پژوهش)

موضوع:

بررسی تفسیر و تاویل قرآن و تفاوت بین آنها

استاد راهنما:

سرکار خانم زارعی

محققین:

آمنه خرم، شیوا برزگر محمدی، پروانه قرخلو،

ماهرخ زارعی بهجانی

فروردین ۹۲

الحمد لله
البرحمه

شورای عالی حوزه علمیه قم
مرکز مدیریت حوزه های علمیه خاوران
مدرسه علمیه فاطمه الزهرا (س) - شیراز
(کانون پژوهش)

موضوع:

بررسی تفسیر و تاویل قرآن و تفاوت بین آنها

استاد راهنما:

سرکار خانم زارعی

محققین:

آمنه خرم، شیوا برزگر محمدی، پروانه قرخلو،

ماهرخ زارعی بهجانی

فروردین ۹۲

چکیده

قرآن آخرین کتاب آسمانی است که از طرف خداوند برای هدایت بشر نازل شده است. برای فهم این کتاب نیاز به تفسیر و تبیین آن است. و همین نیاز به تبیین و توضیح موجب به وجود آمدن علم تفسیر گردید. یکی از معانی تفسیر از نظر لغت یعنی بیان و توضیح و در اصطلاح نیز می توان گفت علمی است که به وسیله آن معانی آیات قرآن. مراد خداوند از آن مشخص می شود. تاویل نیز به معنای بازگشت می توان گرفت که در قرآن و حدیث کاربرد فراوان دارد. واژگان تاویل و تفسیر در عین تمایز وجوه مشترک فراوانی دارند و هردو در مورد قرآن و غیر قرآن و کلام و غیر کلام به کار میروند و حتی می توان گفت طبق برخی از معانی تفسیر شامل تاویل هم می شود. در مورد تاویل دیدگاههای فراوانی وجود دارد که می توان دیدگاه علامه طباطبایی و استاد معرفت را به عنوان دو دیدگاه عمده در این مورد محسوب نمود. در حالی که تاویل قرآن مختص معصومین (علیهم السلام) است، قرآن برای غیر راسخان در علم نیز تفسیر پذیر است.

کلید واژه ها: تفسیر، تاویل، قرآن، خداوند، پیامبر (صلی الله علیه و آله)، ائمه (علیهم السلام).

مقدمه

قرآن آخرین کتاب آسمانی است که بر قلب نازنین خاتم پیامبران حضرت محمد مصطفی(صلی الله علیه و آله وسلم) نازل شده است. قرآن کتاب هدایت و سعادت انسان ها می باشد که برای فهم آن و عمل به آن نیاز به تبیین و توضیح دارد. در زمان حیات رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) هنگام نزول آیات قرآن کریم جهت فهم آیات تفسیرهای کوتاهی بیان می فرمودند که در مجموعه های احادیث می توان به آن رجوع نموده و بهره برد.

یکی از مباحثی که در حوزه قرآن و علوم قرآنی همیشه مطرح بوده و رونق فراوان داشته، مسئله تفسیر و تاویل قرآن می باشد؛ چون قرآن کریم را خداوند به عنوان وسیله هدایت برای بشر فرستاده و مشخص است که بشر نیز فقط با خواندن قرآن نمی تواند به هدایت برسد مگر اینکه علاوه بر خواندنش به مفاهیمش نیز آشنا گردیده و آنها را مورد عمل قرار دهد. که این همان تفسیر و تاویل قرآن می باشد.

براین اساس مسلمانان نیز به تفسیر قرآن همت گمارده و تلاش هایی نموده اند. در جهان اسلام و در بین فرق مختلف اسلام تفاسیر گوناگونی وجود دارد. که بعضی از مفسران در مقدمه تفسیر خود تعاریفی برای کلمه تفسیر از نظر لغوی و اصطلاحی ارائه داده اند که در این مجال به بیان آن تعاریف پرداخته و نظرات گوناگون آن ها بیان می شود.

نیز می توان بیان داشت که یکی از دانش های پراهمیت و توان سوز در ارتباط با قرآن، تأویل است. درباره تأویل سخن بسیار رفته و از زوایای چندی بدان نگریسته اند. تعریف تأویل، پیشینه تأویل، روش های تأویل و... در شمار مباحث این موضوع قرار می گیرد. هر یک از مباحث تأویل از اهمیت بسیاری برخوردار است و تعریف تأویل در این میان اهمیت دو چندان دارد؛ چرا که کلید طرح درست و فهم بهینه سایر مباحث تأویل و مانع بروز تنش های لفظی در بسیاری از دانش های قرآنی است.^(۱)

در این نوشتار ابتدا واژه ی تفسیر و تاویل از نظر لغوی و اصطلاحی بررسی گردیده سپس به کاربرد تاویل در قرآن و حدیث پرداخته و چند نمونه تاویلات آورده می شود. قبل از بررسی تفاوت بین تاویل و تفسیر به چند تفسیر و مفسر شیعی و سنی اشاره می شود، حسن ختام این مقاله دو دیدگاه در مورد تاویل است.

پی نوشت:

۱. <http://daneshnameh.roshd.ir/mavara/mavara->
۲. ناصر مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، تهران، انتشارات دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۸۷، ج ۱، ص ۱۹.
۳. محمدحسین طباطبائی، المیزان فی التفسیر القرآن، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۱۷ ق، ج ۱، ص ۴.
۴. علی کمالی، کتاب شناخت قرآن، تهران، فجر، ۱۳۶۴، ص ۱۹۸.
۵. دانشنامه ی رشد، مقاله ی تفسیر roshd.org (سایت)
۶. محمدبن مکرم ابن منظور، لسان العرب؛ ج ۵ ص ۵۵ علی شیری، بیروت، دارالاحیاء التراث العربی، ۱۴۰۸ ج ۵ ص ۵۵ و فیروزآبادی، القاموس المحيط؛ زبیدی، تاج العروس، دار الفکر، کویت، ۱۳۸۵ (ذیل فسر).
۷. فخرالدین طریحی، مجمع البحرین، تهران، موسسه تحقیقات و نشر معارف اهل بیت (ع)، ۱۳۷۵، ج ۳، ص ۸.
۸. عبدالرحیم بن عبدالکریم صفی پور، منتهی الارب فی لغه العرب، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۹۰ (ذیل فسر).
۹. محمد معین، فرهنگ فارسی معین (ذیل تفسیر) تهران، نشرنامن، ۱۳۸۶، ج ۳، ص ۱۰.
۱۰. راغب اصفهانی، ترجمه مفردات الفاظ القرآن، مصطفی رحیمی نیا، تهران، نشر سبحان، ۱۳۸۶، ص ۱۱.
۱۱. محمد بن مکرم، ابن منظور، لسان العرب؛ ج ۵، ص ۵۵.
۱۲. زبیدی، تاج العروس؛ فیروزآبادی، القاموس المحيط (ذیل فسر).
۱۳. احمد ابن فارس، معجم مقاییس اللغة، عبد السلام محمد هارون، قم، مرکز نشر مکتبه اعلام اسلامی، ۱۴۰۴، (ذیل فسر).
۱۴. مجد الدین فیروزآبادی، القاموس المحيط؛ بیروت، دارالمعرفه، ۱۹۷۹. ابن منظور، لسان العرب (ذیل فسر).
۱۵. زبیدی، ذیل تفسیر
۱۶. علی اکبر بابایی و دیگران، روش شناسی تفسیر قرآن، م قم، مرکز تربیت محقق و نویسنده، ۱۳۸۱، صص ۶ تا ۱۰.
۱۷. <http://islampedia.ir>
۱۸. nekonam.parsiblog.com
۱۹. ابن سلیمان، تفسیر مقاتل بن سلیمان، بیروت، موسسه تاریخ عربی، ۱۴۲۳، صص ۱۳۱-۱۳۲.
۲۰. طباطبائی، ج ۱، صص ۷۹-۸۰.
۲۱. ج ۱۳، ص ۳۴۹.
۲۲. طباطبائی ج ۳، صص ۲۷، ۴۹.
۲۳. التمهید ج ۳، صص ۲۸-۳۴.
۲۴. همان، ج ۳، ص ۶.
۲۵. محمد کاظم شاکر، پژوهش های قرآنی، بیجا، ۱۳۸۹، ص ۲۹.
۲۶. نهج البلاغه، محمد دشتی، قم، طلیعه سبز، ۱۳۸۹، خطبه ۱۸.
۲۷. محمد باقر مجلسی، بحار الانوار، بیروت، دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۰۴، ج ۲، ص ۲۸۰.
۲۸. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۸۸ ق، ج ۸، ص ۲۰۱.
۲۹. مجلسی، ج ۲۵، ص ۲۵۵.
۳۰. همان، ج ۵۳، ص ۱۴۳.
۳۱. همان، ج ۲۳، ص ۱۹۷.
۳۲. کلینی، ج ۸، ص ۳۴۵.

۳۳. مجلسی، ج ۲۵، ص ۲۵۵.
۳۴. همان، ج ۳۵، ص ۲۱۱.
۳۵. همان، ج ۲۴، ص ۱۶۸.
۳۶. همان، ج ۴۸، ص ۱۲۸-۱۲۹.
-
۳۷. همان، ج ۹۳، ص ۲۴۱.
۳۸. کلینی، ۵/۱۱؛
۳۹. محمد بن علی ابن بابویه قمی (صدوق)، الخصال، علی اکبر غفاری، قم، انتشارات جامعه مدرسین، ۱۴۰۳، ص ۲۷۵.
۴۰. علی بن محمد خزاز قمی، کفایه الأثر، قم، بیدار، ۱۴۰۱، ص ۶۶.
۴۱. کلینی، ۱/۶۴؛
۴۲. محمد باقر محمودی، نهج السعاده، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۶، ۱۰/۷/۱۳۲.
۴۳. علی احمدی میانجی، مکاتیب الرسول، بیجا، دارالحدیث، ۱۹۹۸، ۱/۴۰۹.
۴۴. علم الهدی، مرتضی، رساله المحکم و المتشابه، مشهد، بنیاد پژوهش های اسلامی، ۱۳۸۶، ۷۹-۶۸.
۴۵. کلینی، ۲/۲۱۰؛
۴۶. میزرا حسین نوری، مستدرک الوسائل، قم، موسسه آل البيت، ۱۴۰۸، ۱۵/۲۳۶.
۴۷. کلینی، ۳/۲۶۱.
۴۸. سلیم بن قیس هلالی کوفی، کتاب سلیم بن قیس (اسرار آل محمد)، اسماعیل انصاری زنجانی خوئینی، قم، دلیل ما، ۱۳۸۰، صص ۳۳۱ و ۱۴۶.
۴۹. محمد بن حسن فروخ قمی، بصائر الدرجات، قم، کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، ۱۴۰۴، ص ۲۱۵.
۵۰. احمد بن حنبل، مسند الامام احمد بن حنبل، بیروت، موسسه الرساله، ۱۴۱۷، ۱/۱۷۰؛
۵۱. احمد بن حسین البیهقی، السنن الکبری، بیروت، دارالمعرفه، ۱۴۰۶، ۱/۹۲.
۵۲. کلینی، ۸/۲۰۱.
۵۳. محمد بن حسن حر عاملی، وسائل الشیعه، قم، موسسه آل البيت، ۱۴۱۴.
۵۴. محمد بن علی ابن بابویه قمی الشیخ صدوق، من لایحضره الفقیه، قم، انتشارات اسلامی، ۱۴۱۳، ۴/۱۷۷.
۵۵. کلینی، ۵/۱۱.
۵۶. میزرا حسین نوری، ۱۷/۳۳۱.
۵۷. <http://nasr-hamed-ah><http://www.quran-p.com/index>
۵۸. طباطبایی، ج ۳، ص ۴۴ - ۴۹.
۵۹. مجلسی، ج ۵۱، ص ۵۴.
۶۰. همان، ج ۵۳، ص ۲۶.
۶۱. لوح فشرده پرسمان، اداره مشاوره نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه ها، کد: ۱۰۰۱۱۴۵۸۷/۱.
- <http://quran.pors>
۶۲. طباطبایی، ج ۳، ص ۴۴ - ۴۹.
۶۳. نورالدین جزایری، فروق اللغات فی التمییز بین مفاد الکلمات، دمشق، المستشاریه الثقافیه للجمهوریه الاسلامیه الایرانیه، ۱۲۳۰، ص ۸۷.
۶۴. محمد بن بهادر زرکشی، البرهان فی علوم القرآن، بیروت، دار المعرفه، ۱۴۰۸، ج ۲، ص ۲۸۵.

۶۵. امین الاسلام طبرسی، مجمع البیان، محمد جواد بلاغی، تهران، ناصر خسرو، ۱۳۷۲، ج ۱، ص ۳۹.
۶۶. تاج العروس ذیل واژه «فسر».
۶۷. همان جا.
۶۸. علی بن محمد جرجانی، التعریفات، تهران، ناصر خسرو، ۱۳۶۸، ص ۶۵.
۶۹. طبرسی، ج ۱، ص ۳۹.
۷۰. فخر الدین رازی، مفاتیح الغیب (التفسیر الکبیر)، قم، مکتب الاعلام الاسلامی، ۱۴۱۱، ج ۲، ص ۱۰۳ و ج ۷، ص ۴۴۴.
۷۱. طباطبائی، ج ۳، صص ۲۳، ۲۵، ۲۷، ۴۹، ۵۲، ۵۴.
۷۲. محمد هادی معرفت، التمهید؛ قم، مهر، ۱۳۹۸، ج ۳، ص ۱۰.
۷۳. جعفر سبحانی، منشور جاوید، قم، مؤسسه امام صادق (علیه السلام)، ۱۳۸۳، ج ۳، ص ۲۴۸.
۷۴. <http://www.andisheqom.com/Files/quranmofaseran.php?idVeiw>
۷۵. محمد هادی معرفت، علوم قرآنی، قم، مؤسسه فرهنگی انتشاراتی التمهید، ۱۳۷۸، ص ۲۷۳ و ۲۷۴.
۷۶. علی اکبر بابایی و دیگران، روش شناسی تفسیر، ص ۲۳.
۷۷. همان، ص ۱۲ - ۲۵.
۷۸. طباطبائی، ج ۳، ص ۴۴.
۷۹. همان، ص ۴۹.
۸۰. کشف، آیه ۷۸.
۸۱. محمد حسین طباطبائی، ص ۲۵ - ۲۶.
۸۲. یوسف، آیه ۴.
۸۳. همان، آیه ۱۰۰.
۸۴. محمد هادی معرفت، التمهید فی علوم القرآن، ج ۳، صص ۲۸ - ۳۴.
۸۵. حسین جوان آراسته، درسنامه علوم قرآن، قم، بوستان کتاب، ۱۳۸۳، صص ۴۶۳ - ۴۶۵.
۸۶. عبدالله جوادی آملی، تسنیم، قم، مرکز نشر اسراء، ۱۳۸۴، ش ج ۱، ص ۸۸.
۸۷. محمد بن حسن حر عاملی، ج ۱۸، ص ۱۳۶.
۸۸. مائده، آیه ۱۵.
۸۹. محمد باقر مجلسی، ج ۲، ص ۱۰۰.
۹۰. محمد بن حسن حر عاملی، ج ۲۷، ص ۱۱۱.
۹۱. کلینی، ج ۳، ص ۳۶، ح ۴.

منابع

*قرآن کریم، الهی قمشه ای، تهران، طاهری، ۱۳۶۱.

* نهج البلاغه ،محمد دشتی،قم، طلیعه سبز، ۱۳۸۹.

۱. ابن بابویه قمی(صدوق)، محمد بن علی، الخصال، علی اکبر غفاری، قم، انتشارات جامعه مدرسین، ۱۴۰۳.
۲. _____، من لایحضره الفقیه، قم، انتشارات اسلامی، ۱۴۱۳.
۳. ابن سلیمان، مقاتل، تفسیر مقاتل بن سلیمان، بیروت، موسسه تاریخ عربی، ۱۴۲۳.
۴. ابن فارس، احمد، معجم مقاییس اللغة، عبد السلام محمد هارون، قم، مرکز نشر مکتبه اعلام اسلامی، ۱۴۰۴.
۵. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب؛ علی شیری، بیروت، دارالاحیاء التراث العربی، ۱۴۰۸
۶. احمد بن حنبل، مسند الامام احمد بن حنبل، بیروت، موسسه الرساله، ۱۴۱۷.
۷. احمدی میانجی، علی، مکاتیب الرسول، بیجا، دارالحديث، ۱۹۹۸.
۸. اصفهانی، راغب، ترجمه مفردات الفاظ القرآن، مصطفی رحیمی نیا، تهران، نشر سبحان، ۱۳۸۶.
۹. بابایی، علی اکبر و دیگران، روش شناسی تفسیر قرآن، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و سمت، ۱۳۸۵ ش.
۱۰. بیهقی، احمد بن حسین، السنن الکبری، بیروت، دارالمعرفه، ۱۳۸۱، ۱۴۰۶.
۱۱. جزایری، نورالدین، فروق اللغات فی التیمییز بین مفاد الکلمات، دمشق، المستشاریه الثقافیه للجمهوریه الاسلامیه الایرانیة، ۱۲۳۰.
۱۲. جرجانی، علی بن محمد، التعریفات، تهران، ناصر خسرو، ۱۳۶۸.
۱۳. جوادی آملی، عبدالله، تسنیم، مرکز نشر اسراء، قم ۱۳۸۴ ش.
۱۴. جوان آراسته، حسین، درسنامه علوم قرآن، قم، بوستان کتاب، ۱۳۸۳.
۱۵. حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، قم، موسسه آل البيت، ۱۴۱۴.
۱۶. خزاز قمی، علی بن محمد، کفایه الاثر، قم، بیدار، ۱۴۰۱.
۱۷. زرکشی، محمد بن بهادر، البرهان فی علوم القرآن، بیروت، دار المعرفه، ۱۴۰۸.
۱۸. زبیدی، مرتضی، محمد بن محمد، تاج العروس من جواهر القاموس، بیروت، دارالفکر، بیتا.
۱۹. رازی، فخر الدین، مفاتیح الغیب (التفسیر الکبیر)، قم، مکتب الاعلام الاسلامی، ۱۴۱۱.
۲۰. سبحانی، جعفر، منشور جاوید، قم موسسه امام صادق (ع)، قم، ۱۳۸۳.
۲۱. شاکر، محمد کاظم، پژوهش های قرآنی، بیجا، بینا، ۱۳۸۹.
۲۲. صفی پور، عبدالرحیم بن عبدالکریم، منتهی الارب فی لغه العرب، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۹۰.

۲۳. طباطبائی، محمدحسین، المیزان فی التفسیر القرآن، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۱۷ ق.
۲۴. طبرسی، امین الاسلام، مجمع البیان، محمد جواد بلاغی، تهران، ناصر خسرو، ۱۳۷۲.
۲۵. طریحی، فخرالدین، مجمع البحرین، تهران، موسسه تحقیقات و نشر معارف اهل بیت (ع)، ۱۳۷۵.

---

۲۶. علم الهدی، مرتضی، رساله المحکم و المتشابه، بنیاد پژوهش های اسلامی، مشهد، ۱۳۸۶.
۲۷. فروغ قمی، محمد بن حسن، بصائر الدرجات، قم، کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، ۱۴۰۴.
۲۸. فیروزآبادی، مجد الدین، القاموس المحيط؛ بیروت، دارالمعرفه، ۱۹۷۹.
۲۹. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۸۸ ق.
۳۰. کمالی، علی، کتاب شناخت قرآن، فجر، تهران، ۱۳۶۴.
۳۱. مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، بیروت، دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۰۴.

---

۳۲. محمودی، محمد باقر، نهج السعاده، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران، ۱۳۷۶..
۳۳. معین، محمد، فرهنگ فارسی معین، تهران، نشر نامن، ۱۳۸۶.
۳۴. مکارم شیرازی، ناصر تفسیر نمونه، ص ۲۱. تهران، انتشارات دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۸۷.
۳۵. معرفت، محمد هادی، التمهید؛ قم، مهر ۱۳۹۸.
۳۶. _____، علوم قرآنی، مؤسسه فرهنگی انتشاراتی التمهید، قم، ۱۳۷۸.

---

۳۷. نوری، میرزا حسین، مستدرک الوسائل، قم، موسسه آل البيت، ۱۴۰۸.
۳۸. هلالی کوفی، سلیم بن قیس، کتاب سلیم (اسرار آل محمد)، اسماعیل انصاری زنجانی خوئینی، قم، دلیل ما، ۱۳۸۰.
۳۹. <http://islampedia.ir>
۴۰. nekonam.parsiblog.co
۴۱. دانشنامه ی رشد، مقاله ی تفسیر roshd.org (سایت)
۴۲. لوح فشرده پرسمان، اداره مشاوره نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه ها، کد:
<http://www.andisheqom.com/Files/quranmofaseran.php?idVei.۱۰۰۱۱۴۵۸۷/۱>
۴۳. <http://quran.porsw>